

Araştırma Makalesi • Research Article

Fevzi Paşa'nın (Çakmak) I. Ordu Müfettişliği

Fevzi Pasha's (Çakmak) 1st Army Inspectorship

Mustafa BOSTANCI^a

Veli İlker DAĞSEVER^b

^a Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
mustafabostanci066@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-7518-3057

^b Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD,
bukurka_01@hotmail.com, ORCID:
0000-0002-4648-3680.

ÖZ

Osmanlı orduları Mondros Mütarekesi gereği terhis edilince, ordu yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve memlekette asayişin sağlanmasına yönelik olarak müfettişlik teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatın kurulmasıyla, Osmanlı Ordusu bir bakıma savunma teşkilatına dönmüştür. Ordu müfettişi olarak atanan kişiler padişahın ve hükümetin güvenini kazanmış vatanperver kişilerdi. Bu müfettişliklerden birisi de bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda göz ardı edilen Fevzi Paşa'nın riyasetindeki Birinci Ordu Müfettişliğidir. Hâlbuki Fevzi Paşa da aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa ile benzer bir vazifede bulunmuş ve Mütareke sonrası oldukça kritik bir vazife ifa etmiştir. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı işin tarihi süreçteki yerinin ve öneminin kavranması bakımından da Birinci Ordu Müfettişliği, incelemeye değer bir konudur. Merkezi İstanbul olan I. Ordu Müfettişliği, 1. , 14. ve 25. Kolordulardan oluşmaktadır. Müfettişliğin sorumluluk alanında bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit ve Bolu Livaları, Hüdavendigar (Bursa) vilayetiyle Balıkesir ve Çanakkale Mutasarrıflığı ve geçici olarak İzmir-Afyonkarahisarı çizgisinin kuzeyinden itibaren İzmir Vilayeti yer almaktadır. Bu bölge, bütün İtilaf Devletlerinin tesir bölgesinde bulunması bakımından oldukça önemliydi. Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığı vazifesinden sonra müfettişlik vazifesini bir bakıma tenzil-i rütbe olarak gördüğünden vazifeye başlamak hususunda isteksiz davranmış, ancak Padişah İradesi çıkması üzerine işe başlamak zorunda kalmıştır. Müfettişlik vazifesini kerhen kabul etmesine rağmen, sorumluluk sahasında vazifesini yerine getirmek hususunda elinden gelen gayreti göstermiştir. Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nı bitiren ve Türk topraklarının işgal edilmesi sürecini başlatan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının 100. yıl dönümünü geride bırakmış bulunuyoruz. Bu bağlamda, Mütareke döneminde Fevzi Paşa'nın riyasetindeki Birinci Ordu Müfettişliğinin rolü, özellikle arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ordu Teşkilatı, I. Ordu Müfettişliği, Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi, Milli Mücadele.

ABSTRACT

When the Ottoman armies were demobilized as a result of the Armistice of Mondros, the army was subject to a new regulation and an inspectorate was established in order to provide security in the country. With the establishment of this organization, the Ottoman Army turned to the defense organization. People appointed as army inspectors were patriotic people who gained the trust of the sultan and the government. One of these inspectors was the First Army Inspectorate under the presidency of Fevzi Pasha, which is ignored in the studies on this period. However, Fevzi Pasha had a similar duty with Mustafa Kemal Pasha in the same period and had a very critical duty after the Armistice. Moreover, the First Army Inspectorate is an issue worthy of examination in order to understand the place and importance of the work of Mustafa Kemal Pasha in the historical process. The First Army Inspectorate of Istanbul consisted 1. , 14. ve 25. corpses. In the area of responsibility of the Inspectorate, Üsküdar, İzmit and Bolu districts from Rumeli and Anatolia, Balıkesir and Çanakkale governorships with the province of Hüdavendigar (Bursa) and İzmir Province from the north of İzmir-Afyonkarahisarı line temporarily. This area was very important for the presence of the Entente influence. Fevzi Pasha was reluctant to begin his duty as he saw the duty of inspector as

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

a junior rank after his previous position as the Chief of the General Staff, but he had to start his work upon the emergence of the Sultan's Will. Although he accepted the duty of inspector unwillingly, he did his utmost to fulfill his duty in the field of responsibility. We have left behind the 100th anniversary of the signing of the Armistice of Mondros, which completed the First World War for the Ottoman Empire and started the process of occupation of Turkish territory. In this context, the role of the First Army Inspectorate under the presidency of Fevzi Pasha during the Armistice was tried to be clarified and evaluated according to archive documents.

Keywords: Ottoman Army Organization, I. Army Inspectorate, Fevzi Pasha, Mustafa Kemal Pasha, Mondros Armistice, National Struggle.

1. GİRİŞ

Osmanlı Ordusunda müfettişlik uygulamasına 31 Mart İsyânını bastırmak için gelen Hareket Ordusu'nun İstanbul'da asayişli sağlanmasının ardından geçilmiş ve bundan sonra müfettişlik sistemi, ordu idaresinin benimseyerek fevkalade hallerde tatbik ettiği bir yol olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Genelkurmayı'nın 9 Temmuz 1910'da onayladığı Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi ile ordu komutanlıkları kaldırılarak onların yerine ordu müfettişlikleri oluşturulmuştur¹ (Türkmen, 2001: 102).

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla sefer vaziyeti alan Osmanlı ordusunda müfettişlik sistemi sona ermiştir. Ordu komutanlıkları tekrardan ihdas edilmiştir. Bu yeni ordu düzenlemesi savaşın nihayetine dek sürmüştür. Savaşın bitimine doğru bazı düzenleme çabaları görülmüştür.²

Mondros Ateşkes Antlaşması ile orduların dağıtılması, kuruluş ve kadrolarının tekrardan tertip edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmış ve Anadolu'da ve Trakya'da toplanmış bulunan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümenenden oluşan ordu, yeni baştan düzenlemiştir. Hükümet bu dönemde İstanbul'daki genç ve yetenekli kumandanların Anadolu'da etkili vazifelere getirilerek buralarda düzenin sağlanmasını tasarlamıştır. Ordu müfettişliklerinin oluşturulması ise, orduların dağıtılması ile vazifelerine son verilerek İstanbul'a gelmiş olan üst rütbeli kumandanların yeniden etkin göreve tayinleri için hazırlanmış önemli bir vesile şeklinde düşünülmüştür (Türkmen, 2001: 103-104).

2. ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KURULMASI VE MÜFETTİŞLİKLERE VERİLEN GÖREVLER

Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi olarak atanması, hiç şüphesiz Milli Mücadelenin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basması ve ardından yaptıklarıyla gelişen süreç, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanarak Türk İstiklal Harbinin zaferle sonuçlanmasında belirleyici olmuştur. Fakat hem bu dönemle ilgili çalışmalarda hem de Mustafa Kemal'in Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine atanmasına³ ait hususlarda, başkaca mühim tayinlerin de aynı sürecin bir parçası olarak aynı devre ve aynı şartlar dâhilinde meydana geldiği genellikle ihmal edilmiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında ağır şartlarda ortaya çıkan zorunluluk sebebiyle meydana getirilen ordu müfettişliklerinden biri de Mustafa Kemal'in tayin edilmesiyle bilinen Dokuzuncu Ordu Müfettişliği idi. Bundan başka da ordu müfettişlikleri ve ordu müfettişleri vardı. Bunlardan biri Fevzi Çakmak Paşa'nın riyasetindeki Birinci Ordu Müfettişliği, öteki de Mersinli Cemal Paşa'nın tayin edildiği İkinci Ordu (Yıldırım) Müfettişliği idi (Keleşyılmaz, 2015: 13).

1919 Nisan sonunda uygulamaya geçen Müfettişlik Teşkilatlanması, Osmanlı Genelkurmayı'nca kabul edilmesinin ardından 30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti tarafından onaylanmıştır. Aynı tarihte Padişahın da, müfettişlik uygulamasına geçilmesi hususundaki İradesi çıkmıştır. İrade gereği, Müfettişlik Teşkilatlanması ile ilgili işlerin yürütülmesi görevi Harbiye Nezaretine tevdi edilmiştir. Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından hazırlanan talimatnameler 6-7 Mayıs 1919 tarihinde ordu müfettişlerine bildirilmiştir. Böylece müfettişlik sistemi resmen kurulmuştur (Türkmen, 2001: 105).

Atanan Müfettişlerin görev sahaları şu şekildeydi:

Birinci Ordu Müfettişliği: İstanbul merkezli bulunan Müfettişlik, 1. ve 14. Kolordularla 25. Kolordudan oluşmaktadır. Görev sahası; Rumeli'nin bütünü ile Anadolu'dan Bolu, İzmit ve Üsküdar livalarını, Hüdavendigar (Bursa) Vilayetiyle Balıkesir ve Çanakkale Mutasarrıflığını ve geçici olarak İzmir-Afyonkarahisarı çizgisinin kuzeyinde İzmir Vilayeti kesimini kapsamaktadır.

Konya merkezli olan İkinci Ordu (Yıldırım) Müfettişliği: 12. ve 20. Kolordularla 27. Kolordudan oluşturulmuştur. Görev sahası; İzmir Vilayeti, Antalya, Muğla, Silifke, Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisarı, Kayseri ve Niğde müstakil

¹ Savaş durumunda eski teşkilat geçerli kılınmıştır. Kara ordusuyla beraber dâhili asayişli temin etmekle vazifeli jandarmada da bir süre sonra müfettişlik sistemine geçilmiştir. Böylelikle Osmanlı ordusunun Nizamiye birlikleri 1., 2., 3. ve 4. Ordu Müfettişliklerine bağlanmıştır. Ordunun Redif birlikleri ise 57. Redif Tümenini de kapsayacak biçimde 6 Redif Müfettişliği şeklinde yeniden teşkil edilmiştir. Bu şekilde hazırlığı 1910'da yapılarak 1911'de yürürlüğe giren nizamname ile 4 ordu müfettişliği ve müstakil tümen teşkilatı biçiminde ordu teşkilatı, daha ziyade barış devri düzenlemesi tarzında yeniden tanzim edilmiştir (Türkmen, 2001: 102).

² Bunlar arasında Enver Paşa'nın gerçekleştirmeyi hedeflediği bir düzenleme de vardı. 29 Ağustos 1918 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Enver Paşa'nın hazırladığı teklif ile ülke, askeri ve mülki olarak iki kısma ayrılmıştır. Harici tehditlerin tesirini minimize etmek, memleketin tamamını korumak gayesiyle hazırlanan düzenleme, geçici bir çözüm şeklinde düşünülmüş ancak amacına varamamıştır (Türkmen, 2001: 103)

³ Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilmesiyle ilgili bkz. Koca & Yalçın, 1994, 401-416; Semerci, 2011: 95-106. Mustafa Kemal Paşa, sadece Anadolu'da değil, buradan Kafkaslara ve Mezopotamya'ya kadar geniş bir alanda da iletişim hattı ve işbirliği ağı kurmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan Hükümeti'ni (Ali Meydan), Bakü ve Gürcistan'daki milliyetçileri de bünyesinde barındıran yardım ve işbirliği ittifakları oluşturmuştur. Bkz. Karaca, 2016: 31.

mutasarrıflıklarını, Konya, Kastamonu ve Ankara vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir-Afyonkarahisarı çizgisi hariç güneyindeki bölgeyi içermektedir.

Üçüncü Ordu Müfettişliği⁴ ise Samsun merkezli olmak üzere, 15. ve 3. Kolordulardan teşkil edilmiştir. Görev sahası; Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Canik Mutasarrıflığını içine almaktadır.

Bundan başka Nezarete bağlı kolorduların sınırları da tespit edilmiştir. Buna göre; 14. Kolordu Karargâhı Balıkesir'den Bandırma'ya naklolunacak ve bu kolordunun emrine kendi fırkalarından başka İzmir'in işgali dolayısıyla kolordusundan ayrılmış olan 56. Fırka yani, İzmir-Afyonkarahisarı çizgisinde ve kuzeyindeki kıtalar da tahsis edilecektir. 61. Fırka Karargâhını ve bir alayını İzmir'e taşıyacaktır. 17. Kolordu Karargâhı Aydın'da oluşturulacak ve İzmir-Afyonkarahisarı çizgisi güneyindeki kıtalar ve mıntıkasında görev yapacaklardır. 13. Kolordu görev sahası; Diyarbakir, Bitlis, Mamuret-ül-Aziz (Elazığ) Vilayetleriyle Elbistan, Urfa Maraş ve Ayntab (Antep) bağımsız mutasarrıflıklarını kapsamaktadır (İSH, K: 14, G: 102AB; İSH, K: 21, G: 26).

Mustafa Kemal'in milli mücadeleyi başarıya taşımış olmasından dolayı ön planda yer alması, tabii olarak kendisinin vazifesine dair araştırmaların daha fazla tercih edilmesine ve ilgi görmesine neden olmuştur. Bunun tersini düşünmek hiç şüphesiz doğru değildir. Ancak Mütareke sonrası devrin koşullarını gereğince kavramadan ve bu devrede millet ve memleketin içine düştüğü zorlukları bilmeden bir takım değerlendirmelerde bulunmak sağlıklı olmayacaktır. Mustafa Kemal'in yaptığı işin tarihteki yerini ve ehemmiyetini doğru anlayabilmek için müfettişliklerle ilgili yetki ve görevlendirmeleri beraberce ele almak gereklidir. Sadece Mustafa Kemal'in vazife ve yetki alanını ele alarak yapılacak değerlendirmeler noksan kalacaktır. Zira diğer ordu müfettişlerinin vazife ve yetkileri de özü itibarıyla Mustafa Kemal'inkine benzer niteliktedir (Keleşyılmaz, 2015: 13-14).

Ordu Müfettişlikleri hususundaki 22 Mayıs 1919 tarihli talimat uyarınca müfettişliklerle 13. Kolordunun vazife ve yetkileri şu şekildeydi:

“Müfettişlik ve kolorduların vazifeleri yalnız askeri olmayıp aynı zamanda mülkidir.

1. İşbu müşterek vazifeler şunlardır:

a) Mıntıkada asayiş-i dâhiliyenin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunun (ortaya çıkmasının sebepleri) tesbiti.

b) Mıntıkada ötede beride bulunan esliha (silahlar) ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara idhali (nakli).

c) Bütün memleketin yekpare bir kitle halinde ve Hilafet-i Kübra etrafında cem'i (Bu madde İSH, K: 14, G: 102AF'de yer almaktadır.)

2. Müfettişlik ve kolorduların balada (yukarıda) ta'dad (sayılan) ve edilen vezaifi tedvir (yerine getirmek) için vereceği bi'l-cümle talimatı mıntıklarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkları civarlarındaki asayiş vesaire işleri için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle muhabere edeceklerdir.

4. Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişliklere, muamelat-ı cariyeye yani muamelat-ı zatiye, kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatta kemafi-s sabık (eskiden olduğu gibi) Hariciye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veya mıntika kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin muvafakat veya talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususatta lüzum ve menfaate göre müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir (İSH, K:14, G: 102; 102A, 102AD, 102AE). 13. Kolordu müstakilen Nezarete bağlı olmak üzere kalan sekiz kolordu üç müfettişliğe taksim olunmuştur” (İSH, K:14, G: 102AF).

Osmanlı Ordusunun müfettişliklere ayrılması ve bu müfettişliklerin vazife sahası ve vazifeleri ve mülkiye ciheti ile ne şekilde temasta bulunacaklarına ilişkin talimat ise şöyledir:

Dokuzuncu Ordu Müfettişliği: Müfettiş: Mirliva Mustafa Kemal Paşa.⁵

On beşinci Kolordu: Komutanı: Mirliva Kazım Karabekir Paşa. Görev alanı: Erzurum, Trabzon, Van Vilayetleri.

Üçüncü Kolordu: Komutanı: Miralay Refet Bey. Görev alanı: Sivas vilayeti, Canik Mutasarrıflığı.

Yıldırım Kıtaat Müfettişliği: Müfettiş: Mersinli Cemal Paşa.

Yirminci Kolordu: Komutanı: Mirliva Ali Fuat Paşa. Görev alanı: Kastamonu ve Ankara Vilayetleriyle Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisarı bağımsız mutasarrıflıkları.

Elli yedinci Fırka Komutanı: Miralay Şefik Bey. Görev alanı: Aydın vilayetinden Afyonkarahisarı-İzmir tren yolu hattının güney kısımları, Konya Vilayetinden Isparta Sancağı ve Antalya bağımsız mutasarrıflıkları.

Birinci Ordu Müfettişliği: Müfettiş: Ferik Fevzi Paşa.

On dördüncü Kolordu: Komutanı: Mirliva Yusuf İzzet Paşa. Görev alanı: Aydın Vilayeti, Bursa Vilayeti, İzmir-Afyonkarahisarı tren yolu hattının kuzey kısımları, Balıkesir ve Biga müstakil mutasarrıflıkları, Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz (Enez) çizgisinin güney kısmından Rumeli bölgesi.

Birinci Kolordu: Komutanı: Miralay Cafer Tayyar Bey. Görev alanı: Çatalca Mutasarrıflığı ve Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz çizgisi kuzeyindeki Edirne Vilayeti kısımları.

Yirmi birinci Kolordu: Görev alanı: İstanbul Vilayeti, İzmit ve Bolu bağımsız mutasarrıflıkları (İSH, K: 14, G: 144; K: 24, G: 114).

⁴ Önce Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişliği diye adlandırılan bu müfettişlik, daha sonra Üçüncü Ordu Müfettişliği şeklinde adlandırılmıştır. Oldukça kapsamlı bir alan içerisinde genel güvenliği sağlamanın yanında askeri ve mülki denetim göreviyle yükümlü olan 9. Ordu Müfettişliğinin sürekli seyyar bir durumda olması ve bu müfettişlik karargâhının görevi süresince savaş karargâhı şeklinde değerlendirilmesine karar verilmiştir. (Gn. Kurmay ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu:14, Gömlek:74. İSH: İstiklal Harbi Koleksiyonu, K: Kutu, G: Gömlek, olarak yazılacaktır).

⁵ 9. Ordu Müfettişi tayini hususundaki İrade 30 Nisan'da çıkarıldı. Bu İrade Takvim-i Vakayi'de 85 Mayıs tarih ve sayı: 3540)'de yayımlandıktan sonra 6 Mayıs tarihinde de basında ilan edildi (Jaeschke, 1971: 109).

3. FEVZİ PAŞA'NIN BİRİNCİ ORDU MÜFETTİŞLİĞİ VE MÜFETTİŞLİK MINTIKASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

3.1. Fevzi Paşa'nın Müfettişlik Mıntıkası ve Vazifeye Başlaması

İstanbul merkezli 1. Ordu Müfettişliği; 1. 14. ve 27. Kolordulardan teşkil edilmiştir. Görev alanı; bütün Rumeli ile Anadolu'dan Bolu, İzmit ve Üsküdar, Livalarını, Hüdavendigar (Bursa) Vilayetiyle Çanakkale ve Balıkesir Mutasarrıflığını ve muvakkat kaydıyla İzmir-Afyonkarahisarı çizgisinin kuzeyinde İzmir Vilayeti kesimini kapsamaktadır (İSH, K: 14, G: 102AB; İSH, K: 21, G: 26).

13 Mayıs 1919'da Genelkurmaydaki makamına giden Fevzi Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisini Birinci Ordu Müfettişi olarak uygun gördüğünü öğrendi. Müteessir olan Fevzi Paşa, Şakir Paşa'ya emre itaat edeceğini fakat yapılan muamelenin doğru olmadığını söylemesine rağmen (Hatemi, 2002: 650) Fevzi Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişliğine tayini hakkındaki İrade-i Seniye, 14 Mayıs 1918 tarihinde çıkmıştır. Aynı tarihte Cevat Paşa da Genelkurmay Başkanlığı'na tayin edilmişti (Jaescke, 1971: 31).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişliğine tayinine dair İrade 14 Mayıs 1919 tarihinde çıkmış ve 15 Mayıs'ta Riyasete bildirilmiştir (İSH, K: 207, G: 35). Fevzi Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişliğine tayin edildiğine dair Harbiye Nezaretinden İstanbul Muhafızlığına gönderilen 17 Mayıs 1919 tarihli yazıda; Ferik Fevzi Paşa'nın Birinci Ordu Kıtaat Müfettişliğine tayin edildiği, yetki ve vazifeleri hakkında gereği yerine getirileceği gibi kadrosunun da düzenlendiği belirtilmiştir. Yazıda ayrıca; müfettişlik makamı için hususi bir yerin temini hususunun Konaklar Müfettiş-i Umumiliğine bildirildiği ifade edilerek, gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir (İSH, K: 358, G: 29)

Osmanlı Ordusunun müfettişliklere taksimi dâhilinde, Birinci Ordu Müfettişliğinin mıntıkası ve vazifeleri ve mülkiye ciheti ile ilişkilerinin şekline dair talimat sureti ise şöyledir:

“Birinci Ordu Müfettişi, Ferik Fevzi Paşa'dır.

On dördüncü Kolordu: Komutanı: Miralva Yusuf İzzet Paşa. Mıntıkası: Bursa Vilayeti, Aydın Vilayeti, İzmir-Afyonkarahisarı şimendifer hattının şimal aksamı, Balıkesir, Biga müstakil mutasarrıflıkları, Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz (Enez) hattının cenup kısmından Rumeli mıntıkası.

Birinci Kolordu: Komutanı: Miralay Cafer Tayyar Bey, Mıntıkası: Çatalca Mutasarrıflığı ve Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz hattı şimalindeki Edirne Vilayeti aksamı.

Yirmi beşinci Kolordu: Mıntıkası: İstanbul Vilayeti, İzmit, Bolu müstakil mutasarrıflıkları.” (İSH, K: 14, G:144; K: 24, G: 114).

7 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın bildirdiğine göre, Birinci Ordu Müfettişlik merkezi şimdilik İstanbul olacak ise de bu müfettişlik henüz vazifeye başlamamıştır. Bu müfettişliğin ne vakit vazifeye başlayacağı ayrıca bildirilecektir. Müfettişliklere ait taksimat ise Birinci Ordu Müfettişliğine 5 Haziran 1919 tarihiyle bildirilmişti (İSH, K: 29, G: 55; İSH, K: 51, G: 125; İSH, K: 51, G: 125AA; İSH, K: 51, G: 125AB).

Buna göre;

“1. On üçüncü Kolordu şimdiden müstakilen (bağımsız) Nezarete merbut (bağlı) olmak üzere mütebaki (arta kalan) 8 kolordu Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişlikleri namıyla üç müfettişliğe taksim olunmuştur.

2. Birinci Ordu Müfettişliği, Yirmi beşinci, Birinci ve On dördüncü Kolordulardan mürekkeptir.

3. İzmir ve Kayseri üzerine yeni baştan tensik (düzenleme) ve ihyası (yeniden canlandırma) lazım gelen On yedinci Kolordunun Elli altıncı Fırkası, Birinci Ordu Müfettişliği mıntikasında bulunan On dördüncü Kolorduya muvakkaten (geçici olarak) kesb-i nisbet ettiği (bağlandığı) gibi Elli yedinci Fırkası da keza yine muvakkaten (geçici olarak) Nezarete raptedilmiştir (bağlanmıştır). Bu fırka harekât ve asayiş hususunda İkinci Ordu Müfettişliğine merbuttur.

4. İkinci Ordu Müfettişliği şimdilik XII. ve XX. Kolordulardan müteşekkildir. XVII. Kolordunun vazifesi tevcih edilince bunun da İkinci Müfettişliğe raptı düşünülüyor.

5. Müfettişliklere ait taksimat sabık Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişliğine ber'an (bugün) ve diğerlerine de bu kere 5/6/35 tarihiyle perşembe tevdiân (teslim ederek) takdim kılınmıştır.

6. Sabık müfettişlikler 15/6/35 tarihinden itibaren yeni numaralarını taşıyacaklardır.

7. Birinci Ordu Müfettişliğinin merkezi şimdilik İstanbul olacak ise de mezkûr müfettişlik henüz vazifeye ibtidâr etmemiştir (başlamamıştır). İşbu müfettişliğin ne vakit vazifeye ibtidâr edeceği ayrıca bildirilecektir.

8. İkinci Ordu Müfettişliğinin hâlen merkezi Konya ve Üçüncü Ordu Müfettişliğinin merkez muhaberesi Samsun'dur.” (İSH, K: 29, G:55; İSH, K: 51, G: 125; İSH, K: 358, G:36; İSH, K: 114, G:108; İSH, K: 176, G:2; İSH, K: 423, G:55; İSH, K: 423, G:156).

Birinci Ordu Müfettişliğine atanmasına rağmen henüz göreve başlamamış bulunan Fevzi Paşa'ya Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından vazifeye başlaması emredilmiş ve 8 Haziranda Cevat Paşa tarafından daireye çağrılan Fevzi Paşa'ya, Şevket Turgut Paşa tarafından Ordu Müfettişliğiyle beraber, İstanbul Muhafızlığı da teklif edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Fevzi Paşa 12 Haziranda Müfettişlikte işe başlamıştır. Fakat Muhafızlık Muavinliği için Padişah ve Şeyhülislam'ın Miralay Emin Bey isminde birisini tavsiye etmesi ve Divan-ı Harp Reisi Nazım Paşa'nın müstakil olmaktan dem vurması gibi sebeplerle harici tesirler kalkmazsa kabul vazifeyi edemeyeceğini bildirmiştir (Hatemi, 2002: 653-654).

18 Haziranda Birinci Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiyesi'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi Müdüriyetine gönderilen yazıda, Müfettişlik karargâhı teşekkül edinceye kadar müfettişlik emrinde bulunan kolordulardan gelen raporlardan bir suretinin Erkân-ı Harbiye Riyasetine verilmesi istenmiştir (İSH, K: 30, G: 72).

Bu arada İzmir'in İşgali üzerine 16 Mayıs'ta milletin hukuku ve devletin muhafazası için vazifesini ifa ettiğini bildiren ve sükûnetin muhafaza edilmesi ve vakarlı bir duruş sergilenmesini tavsiye eden Hükümet, 17 Mayıs'ta istifa etmek zorunda kalmıştır (Jaeschke, 1971: 33). Fakat Damat Ferit Paşa ertesi gün tekrar kabineyi teşkile memur edilmiştir (Hatemi, 2002: 651). İkinci Damat Ferit Paşa Hükümetinin teşekkül ettiği bu günlerde İzmir'in işgalinden dolayı umumi bir teessürat mevcuttur. Bu işgal bütün memlekette büyük bir fırtına koparmıştır. İşgal güçleri ise sükûnetle yapılan gösterilere müsaade etmektedir (Jaeschke, 1971: 34).

Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa bu zor günlerde Amerika himayesini istemek hususunda Fevzi Paşa'ya düşüncesini sormuş, Fevzi Paşa bu fikri tasvip etmediğini bildirmiştir. Cevat Paşa ile yapılan bu görüşmede Fevzi Paşa ayrıca, Anadolu'ya bir şehzade ile Heyet-i Nasiha gönderilmesini icra-yı hükümet edebilmek (yönetmek) üzere münasip gördüğünü belirterek, ayrıca Birinci Ordunun merkezinin Bursa veya Eskişehir olmasının uygun olacağını ifade etmiştir (Hatemi, 2002: 651).

3.2. İzmir'in İşgalini Protesto Mitingleri

Bu dönemde Birinci Ordu Müfettişlik mntikasında bulunan İstanbul'da yaşanan önemli hadiselerden birisi de İzmir'in işgalini protesto etmek için yapılan mitinglerdir.

Mütareke döneminde düzenlenen protesto mitingleri, hem halkın haber alma özgürlüğü açısından önemlidir hem de dünya kamuoyunda, Türkler lehinde bir ortam oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Millî iradenin sivil inisiyatif elinde vücut bulduğu bu mitinglerde dışa vurulan heyecan ve coşku, yitirilen güvenin yeniden inşa edildiği inancını doğuruyor, halkın moral ve motivasyonu yükselmeye devam ediyordu (Durmuş, 2017: 164-165).

İzmir'in işgalini protesto etmek için düzenlenen ilk miting 19 Mayıs 1919'da Fatih'te yapılmıştır (Jaeschke, 1971: 34). Halide Edip Adıvar, elli bine yakın insanın doldurduğu belediye binası önündeki alanda yapılan mitingin ilk konuşmacısı olur. Miting sonunda Saray'a çıkılması ve Padişah'tan millete destek istenmesi kararı alınır. Saray'a çıkacaklardan birisi de yine Halide Edip'tir. Halide Edip ve yanındakiler Yıldız Sarayı'na çıkar, fakat Padişah'la görüşemezler. Amerikan milletine telgraflar gönderilmesi kararı da alınan Fatih Mitingi'nden sonra, başkan Wilson'a protesto telgrafları çekilir ve yüzde sekseni Türk olan İzmir'in işgalinin yaşattığı üzüntü bildirilir (Durmuş, 2017: 165).

Ertesi gün 20 Mayıs 1919'da da Üsküdar Mitingi düzenlenmiştir (Jaeschke, 1971: 35). Bu mitingde, Fatih Mitingi'nde alınan kararların kabulü yenelenir. 22 Mayıs 1919'da düzenlenen Kadıköy Mitingi ise şiddetli yağmur ve fırtına altında gerçekleşir. Halide Edip'in de konuşmacı olduğu mitingde; Hüseyin Suat Bey, Ahmet Kemal Bey, halkın heyecanını şiirler aracılığıyla artırırlar.

İzmir'in işgalini protesto etmek için düzenlenen en ihtişamlı miting ise Sultanahmet Meydanı'nda 23 Mayıs 1919 tarihinde yapılmıştır. Mitinge 200.000 kişi katılmıştır. Kürsü siyah örtüyle kaplıdır ve kürsü önünde Wilson'un Osmanlı Devleti'nde Türk kesimin egemenlik hakkına dair on ikinci prensibi yazılıdır. Söz, ilk olarak, Mehmet Emin Bey'indir. Ardından Fahrettin Bey konuşmasını yapar. Üçüncü konuşmacı Halide Edip'tir. Halide Edip o gün kendisini her günkü Halide'den farklı görür ve millet idealinin temsilcisi olarak kabul eder. Çünkü konuşması esasında kalabalığı, adalet ve insanlık hususlarına sadık kalmak, hiçbir koşulda, hiçbir güce boyun eğmemek konusunda defalarca yemin ettirmiştir (Durmuş, 2017: 165).

İstanbul halkının gösterdiği bu duyarlılığı ortadan kaldırmak ve bunun bütün Anadolu'ya yayılmasını önlemek isteyen İngilizler, Hükümete baskı uygulayarak bundan sonra yapılacak mitingleri yasaklatmıştır (Jaeschke, 1971: 37). Fakat bu yasak Türk halkı nazarında kıymet taşımadığı için, bir hafta sonra yapılması planlanan başka bir miting için halka beyanname dağıtılır. Bu beyanname halk, cuma namazından sonra yeniden Sultanahmet Meydanı'na çağrılmakta, İzmir ve Anadolu'nun durumunun tartışılacağı bildirilmektedir. Davet yerini bulur ve yine siyah örtülü kürsünün, "Hak isteriz", "Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz", "Hak ve Adalet", "İzmir Türk'ündür ve Türk kalacaktır", "İki milyon Türk iki yüz bin Rum'a feda edilemez" dövizlerinin bulunduğu meydanda, İsmail Hakkı Bey, Şukufe Nihal Hanım ve Hamdullah Suphi Bey konuşmalar yaparlar. Miting sonunda kabul edilen kararlar, yine Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesini hatırlatmakta, Türk milletinin hakkını aramak konusunda ısrarlı olacağını duyurmaktadır (Durmuş, 2017: 165-166).

3.3. Müfettişlik Karargâhının Teşkil Edilmesi ve Fevzi Paşa'nın Vazifesine Dair Açıklamaları

Bu sırada Müfettişlik mntikasında bulunan Bursa Valisi Gümülcineli İsmail Bey⁶ 24 Mayıs 1919'da görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür (Hatemi, 2002: 651).

⁶ Damat Ferit Paşa, 4 Mart 1919 tarihinde yeni Hükümeti kurduktan hemen sonra, kendisi gibi koyu bir İngiliz dostu olan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'i Bursa valisi olarak görevlendirir (13 Mart 1919). Gümülcineli İsmail Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ikinci başkanlığını yapmış, adı Mahmut Şevket Paşa suikastına karışmış koyu bir Millî Mücadele karşıtı olarak tanınmıştır. Bursa'ya gelen Gümülcineli İsmail Bey; Müftü Ömer Fevzi Efendi ve Aziz Nuri gibi İngiliz muhipleriyle birleşerek şehirde hızlı bir İttihatçı avı başlatır. Nigehtancılar'dan ve cezaevlerinden çıkardığı mahkûmlardan oluşturduğu çete ile Millî Mücadele yanlılarına, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine karşı saldırılar düzenler.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu konuyu şu ifadelerle aktarıyor: "Gümülcineli İsmail'in Bursa'da düzenlediği çetelerin Kuva-yı Milliye aleyhine faaliyetleri hissedilmeye başlandı. Nigehtancılar'dan tutuklu olanların hepsi bir günde hapisten çıkarıldı."

Bu dönemde, 17. Kolordu Kumandanlığına vekâlet etmek üzere, Uşak, Aydın bölgesine gönderilen Albay Bekir Sami (Günsav) Bey, tekrar asıl görevi olan 56. Tümen Komutanlığı görevine atanmış ve Bursa'ya gelmiştir. Bekir Sami Bey, az sayıdaki subay ve dağılmış vaziyetteki erleri toplayarak birliğini tekrar kurmaya çalışır. Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelmesi üzerine Vali Gümülcineli İsmail, korkarak İstanbul'a kaçar.

Albay Bekir Sami Bey, Bursa'ya geri döndüğünde karşılaştığı genel durumu anılarında şu ifadelerle anlatıyor: (27.6.1919) "Bursa'ya geldiğimde, Vali İsmail Gümülcineli'nin korkarak İstanbul'a kaçtığını öğrendim. I. Dünya Harbi sırasında Türklük aleyhine birçok icraata girişmişti. Sürülen Rum ve Ermenileri tekrar Bursa'ya getirmiş, birçok vatansveri de hapsedmişti. Vali Osman Bey'i şu anda bulunduğumuz şubenin çatı katındaki bir odaya kapatmıştı. Onu bitkin, bitlenmiş ve perişan bir durumda bulduk. Ahlâksızlık, suiistimal ve benzeri nedenlerle daha önce görevden azledilen kimler varsa bunları Kaymakam, Nahiye Müdürü, Mektupçu gibi görevlere atamıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi sempatanları işbaşında ve her taraf Ermeni ve Rum kulüpleri dolmuştu. Fransız sömürge birliğini

Bundan iki gün sonra 26 Mayıs'ta toplanan Saltanat Şurasında, Milli Meclis, Amerikan ve İngiliz mandası konuları görüşülmüş, Galip Kemali'nin; "gizli kararlar eğer insafsızca tatbik edilmek istenirse bu memleket isyan edecektir" ihtarı toplantıya damga vurmuştur (Jaeschke, 1971: 37). Şûrada ekseriyetle Hükümete itimat edilmediği beyan edilmiştir.

Öte yandan, Yunanlılar 27 Mayıs'ta Nadir Paşa ile 80 subay ve 900 askeri İzmir'de derdest ederek vapurla Bandırma'ya gönderdikleri gibi 29 Mayıs günü de İngilizler Bekırağa bölüğündeki İttihat ve Terakki erkân ve azasından 67 kişiyi alarak Malta'ya sevk etmişlerdir. Bunlara Sait Halim Paşa ile Mahmut Kamil Paşa da dâhildir (Hatemi, 2002: 652-653).

1 Haziran'da Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'ya gönderilen tezkerede; Birinci Ordu Müfettişliği karargâhının bir an evvel teşkil edilmesi ve durumdan ilgili makamların haberdar edilmesi istenmiştir (İSH, K: 62, G: 83).

Fevzi Paşa da 7 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda;

Birinci Ordu Müfettişliğine tayinine dair İrade-i Seniyyeyi aldığı zaman, bu memuriyetin vazife ve salahiyetine dair kadro ve mevkiinin tayinine ilişkin kendisine verilen emirlerin yerine getirilmesi için durumu 15 Mayıs'ta dilekçeyle Nezarete bildirdiği gibi karargâhın mühim azalarının teşkil edilmesi hususunda da Erkân-ı Harbiye ümera ve zabitan içinde uygun gördüğü bazı isimleri daha evvel Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine sunmuş olduğunu belirtmiş (İSH, K: 62, G: 83AA) ve bu konunun vuzuha kavuşturulması gereğini dile getirmiştir.

11 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırının, Birinci Ordu Müfettişliğine gönderdiği bir yazıda; XIV. Kolordu Kumandanlığının karargâhını Bandırma'ya naklettiği ve kolordu kumandanının da geçici olarak Balıkesir'de bulunmakta olduğu, yazıların Bandırma'ya, telgrafların da Balıkesir'e gönderilmesinin gerektiği bildirilmiştir (İSH, K: 40, G: 93; İSH, K: 40, G: 93AA; İSH, K: 40, G: 93AB; İSH, K: 40, G: 93AC).

Bandırma'dan On dördüncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet'in Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği yazıda da; bilumum yazıların Bandırma'ya gönderilmesi ve telgrafların da Balıkesir'e gönderilmesinin istendiği ifade edilmiştir (İSH, K: 40, G: 93AD).

Bu aralar Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin arzusu üzerine İstanbul'a çağrılmaktadır. Ancak Paşa, oyalayıcı cevaplar vererek yoluna devam edecektir. Ayrıca İstanbul'un bazı mahallerinde bazı oyuncak ve iğnedenlik şeklinde bombalar bulunmuştur.

Fevzi Paşa, 21 Haziran'da İzzet Paşa ile birleşip Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendiyle görüşmüştür. Bu görüşmede Fevzi Paşa, siyasetle iştiğal etmediğini ve edemeyeceğini, devlet hiyerarşisi, kanunlar ve vicdanından başka saik tanımadığını, ordunun İttihatçılıkla alakası olmadığı halde, İtilafçılarca böyle zannedilmesinin subayların güvenmiş bir halde olduğunu, şahıslara suç değil, suça fail aranılması gerektiğini söylemiştir. Bu görüşmede Şeyhülislam İtalya uçaklarının İstanbul'a attıkları kâğıtlarda Rumların katliam tertip ettiklerinin yazılı olduğu malumatını edindiğini bildirmiştir (Hatemi, 2002: 654-655).

Bu sırada, Yunanlıların İzmir'in işgalini genişletmeye devam edecekleri ve İstanbul'da dahi bir ayaklanma hazırlığında buldukları istihbaratı almıştır.

Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa'nın kabineden istifa ettiği gün olan 23 Haziran'da Harbiye Nezaretine bir tahrirat yazan Fevzi Paşa, vazifesine dair izahat almıştır (Hatemi, 2002: 656).

Oldukça önemli olan bu yazıda Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa; Müfettişlik mntıkası dâhilinde kuvâ-yı icraiye'nin Hükümetçe kararlaştırılmış hedefe doğru sevk ve idare edilebilmesini temin için aşağıdaki hususların Harbiye Nezareti'ne arzına ve verecekleri kararın sorulmasına lüzum görüldüğünü belirterek şunları yazmıştır:

"Malum-ı devletleri olduğu üzere Mütareke mevâddının (Mütareke maddelerinin) tatbiki bahanesiyle kuvâ-yı icrâiyemiz (yürütme kudretimiz) hadd-i asgarîye (en alt sınıra) ettirilmiş ve ahvâlin aldığı eşkâl-ı muhtelif kâtaatımızın takviyesini veya icap iden in'ikâdda (akdetme, bağlanma) teklifini ıstıram ettiği (saygı gösterdiği) hâlde bile Kuvâ-yı İtilâfiye mümessillerinin muhalefet-i mutlakîyesine (karşı çıkmasına) maruz kalmıştır.

Avrupa matbuatının Türkiye'nin parçalanacağı hakkında ve kat'î bir lisan ile vuku bulan neşriyatına İzmir ve civarının bizatihi Yunan kâtaatı tarafından işgali hadise-i mühimmesi inzımam etmiş (eklenmiştir); Rum ve Ermeni müddeyatının (iddialarının) gazete sütunlarındaki şekline ve Avrupa ricâl-i siyâsiyesinin yine evrak-ı havâdisdeki mevâidine (söz verilmiş vakitler) dahi memleketteki Batı Trakya ve Dersaadet'teki anâsır-ı Hristiyanenin yapmakta oldukları mütehayyiz (yer tutan) teşkilât ve teslîhâta (silahlandırılmaya) nazar-ı hilâfda mes'eleye bir reng-i ciddiyet vermiş ve Hükümetin halkça anlaşılmayan ve henüz âsâr-ı fi'liyesi (fiili tarafları) görülemeyen mahrem (gizli) teşebbüsât-ı siyâsiyyesi hâsıl olan buhran-ı asabîyi bi't-tab'î teskin edememiştir. İzmir vilâyetinde Yunan kuvvetlerinin mütemadiyen işgallere devam etmiş ve sâha-i işgalin derece-i vüsati (genişlik derecesi) hakkında efkâr-ı umûmiyenin tenvîr edilmemesi (aydınlatılmaması) Yunanlıların tedhîs-i siyâsiyle (siyasi yıldırma) bazı mahallerde ırz ve cana taarruz itmeleri gibi esbâb ve müessirât halkı bütün bütün emîrsizliğe ve Hükümetin icraatı hakkında emniyetsizliğe düşürmüş ve soñ çare-i hâl olarak müdâfaat-ı nefsin ancak kendi teşebbüsât ve icrâatıyla mümkün ve müyesser olacağı kanâatına sevk eylemiştir. Hal böyle devam ettikçe heyecan ve ümitsizlikten mütevellit hususi ve millî teşebbüslerin çoğalması muhtemel olduğu gibi maksat ve siyaset-i hükümetle muvafık olmayan icrâât-ı hod-mesaraneye (kendini hapsetmesi) mütecâsir (yeltenen) olmaları da muhtemeldir.

Her hâlde hâdisât-ı âhireniñ tevliid eylediği (doğurduğu) bu ciddi endişeleri ve müdâfaa-i nefis temâyülâtını nazar-ı dikkate almak muktezidir (gereklidir). Binâenaleyh mevâdd-ı âfiyenin (ilerideki maddelerin) tevzî' ve tespiti lüzumunu arz eylerim:

Bursa'ya özel olarak davet etmişti. Subaylar maaş alamıyor, başka işlerde çalışıyorlardı. Erat kaçmaya teşvik edilmişti. Eşkîya türemiş ve halkı soymaya başlamış durumdaydı. Bu nedenle işimiz zordu. Öncelikle İsmail Bey'in kadrolarını temizlemek, bir süre için sıkıyönetim prensiplerini uygulamak gerekiyordu." Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması, emperyalist işgalcilerin ülkeden kovulması, Lozan Barış'na ulaşılması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra; TBMM'nin 16, 22, 23 Nisan 1924 tarihli oturumlarında, Milli Mücadele sırasında işgal kuvvetleriyle işbirliği yaparak Vatana İhanet Suçu işleyenlerle ilgili 150 kişilik bir liste hazırlanır. Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanan "150'likler Listesi"nde yer alanlar, 28 Mayıs 1927'de Türk Vatandaşlığından çıkarılır. 150'likler listesinde; Bursa eski valilerinden Gümülcineli İsmail 25. sıradadır (Mehmet Tunçkol, "Ahmet Mithat Altıok (1884-1962)", Tarih-kültür-doğa-Bolu, mudurnulularderneği.com, s. 99-106).

1. Hükümet işgal sahasının hududunca işgale ma'rûz kalacak me'mûrin-i mülkiye ve askeriyyeye icâbât-ı siyâsiyyeye göre hangi celbi tebliğ itmelidir ki kuvvâ-yı muhtelifenin maksad-ı musammeme (kararlaştırılmış amaç) göre sevk ve tevcihi (yöneltme) daha evvelde ihzâr edilebilsin (hazırlanabilsin).

2. Bu işgallere bilâkayd-ü şart (kayıtsız ve şartsız) müsaade mi edilecek; mukavemet olunacak (karşı konulacak) ve mukavemet edilecekse ahaliden ne suretle ve ne dereceye kadar istianeye (yardım istemek) müsaade olunacaktır? Bunlar tasrîh edilmelidir (açıkça belirtilmelidir). Teşekkül-ü emniyet olan ve daha etmesi muhtemel bulunan bu milli kuvvetlere karşı kuvvâ-yı icrâiyemizin (yaptırım ve yürütme) vaziyeti ne olacaktır? Bunların teşkiline müzaheret (destekleme) mi veyahut muhalefet mi edilecek? Müsaade olunacağı takdirde bunlara ne şekil ve ne suret verilecek?

3. Anasır-ı Hristiyâniyenin (Hristiyan unsurların) veya nice Yunan kıtaat ve Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) teşkilatının himâye ve müzaheretine mazhar olan Rumların istihbar eylemekte olan izci ve buna mümasil (benzeyen) teşkilat ve tertibata karşı ne vaziyet alınacak? Ahali-i İslamiye bir taarruz vukuunda ne suretle müdafaa edilecektir? Birinci Kolordu Kumandanlığının ma'lûm-ı sâmilere (yüksek bilgisi) olan iş'ârına (yazı ile bildirme) nazaran el-yevm Trakya'daki Rum kuvvetlerinin lâ-akall (hiç olmazsa) kuvvetli bir fırka hâlinde tecemmu (yığılmak) edebilecek, teşkilat ve esliha malik oldukları şâyân-ı nazardır (dikkate değer). Bu cümleden olarak kezâlik (aynı biçimde) İstanbul'da âhâli-i İslâmiyyede bir asabiyet görülmekte ve Rum ahalinin kıyâm (ayaklanma) ve ahali-i İslamiyyeyi katliam edeceği şâyiasının gizli bir hafî tedâfü-i (savunma) teşkiline sebebiyet verdiği istihbar edilmektedir. Mukavemet-i resmîyece müsamaha edildiği takdirde çığırından çıkacak ve belki de bir vak'a ihdas edecek olan bu şâyât (söylentiler) nazar-ı dikkate alınarak ve bilhassa İstanbul'un Düvel-i İtilâfiyye suret-i işgali teemmül (ayrıntılı düşünme) buyrularak sûret-i hareket ta'yîn ve tasrîh olunmalıdır.

4. Hiçbir vasıta-i istihbariyemiz olmadığı için ortaya atılan şayianın derece-i sıhhati anlaşılammakta ve binâenaleyh ne alınacak tertibatın derece-i vas'ati (ortalama derece) takdir ve ne de halkın merak ve ızdırabı kâfi derecede tatmin olunamamaktadır. İstihbarat tanzim ve te'mîn edilirse zulmette hareket olacağından doğru bir hedefe tevcih-i hareket mümkün olamayacağı da müstağnî-i arzıdır. Binâenaleyh bu bâbda muhtasslarına (ait olanlara) sarf edilmek üzere müfettişlik emrine mikdâr-ı kâfi tahsisat itası elzemdir (yeterli derecede ödenek verilmesi gereklidir).

Husûsât-ı ânifen (yukarıdaki hususlar) hakkındaki irâdât-ı devletleri müsterhamdır (İSH, K: 57, G: 88AA).

Fevzi Paşa, bu yazıya cevap alamadığından 3 Temmuz'da Harbiye Nezaretine yukarıdaki tahriratı da ekleyerek aşağıdaki yazıyı göndermiştir:

"Harbiye Nezaret-i Celilesine, 3 Temmuz Sene 35 (1919)

Selef-i Devletleri Paşa Hazretlerine, bazı mevâdd-ı mühimmenin (önemli maddelerin) tespit ve tahriri zımında (tespiti ve yazılması için) takdim ettiğim ve bu güne kadar henüz cevabını alamadığım tahriratın bir suretini zât-ı alilerine de takdim ediyorum.

Hükümet programı ve mukarreratı dâhilinde işe bir an evvel başlayabilmek için mezkûr (adı geçen) tahrirat cevabının tesrî-i itasını (verilmesinin hızlandırılmasını) rica ederim." (İSH, K: 57, G: 88)

Öte yandan, Harbiye Nazırı Ferid Paşa tarafından 17 Temmuz'da İstanbul Muhafızlığına ve Konaklar Müfettiş-i Umûmilîğine tebliğ olunan bir yazıda; Birinci Ordu Müfettişliği için henüz bir daire hazırlanmadığından vazifenin ifasında müşkülât çekilmekte olduğu belirtilerek, Harbiye Nezareti taht kapısının girerken solunda ve halen Divan-ı Harb erkânının işgal ettiği köşkün tahliyesi ile Birinci Ordu Müfettişliği emrine verilmesi ve Divân-ı Harb erkânı için de münasip bir yer hazırlanması rica edilmiştir (İSH, K: 41, G: 109; İSH, K: 41, G: 109AA; İSH, K: 41, G: 109AB).

29 Haziran'da Ali Ferit Paşa Harbiye Nazırı olmuştur (Jaeschke, 1971: 47).

Bu sırada İstanbul'da ardı ardına büyük yangınlar zuhur etmiştir. Bu yangınlardan ilki 1 Temmuz 1919 Teşvikiye Mahallesinde, diğeri de 2 Temmuz 1919'da Kuruçeşme'de ve Karagümrük'te meydana gelmiştir. Bunları Rum ve Ermenilerin kundakçılıkla yaktıkları, bilhassa büyük mekânlar ve saraylara musallat oldukları bildirilmiştir (Hatemi, 2002: 657).

3.4. Rum ve Ermenilerin Faaliyetlerine İlişkin Rapor

1 Temmuz 1919 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nce hazırlanarak 28 Temmuzda İstanbul Muhafızlığına, Polis Müdüriyet-i Umumiyesine, Umum Daire ve Kolordulara, 1., 2., 3. Ordu Müfettişliklerine ve 1. ve 14. Kolordulara gönderilen, Rum ve Ermenilerin emelleri ve maksatları ile tertibatları hakkında muhtelif suretlerle elde edilen malumata dair oldukça önemli bir rapor söz konusudur (İSH, K: 38, G: 106; İSH, K: 38, G: 106AE). Bu raporda; "memleketimiz dâhilinde kendi milli emellerini tahakkuk ettirebilmek üzere Rum ve Ermeni anasırları (unsurları) hakkında yapılan teşkilat ve tertibat hakkındaki istihbarat zirde (aşağıda) arz edilmiştir" denilerek şu hususlara yer verilmiştir:

"Rum Patrikhanesinde müteşekkil Mavri Mira heyeti

1. Reis-i Patrikhane Vekili Doreteos, azaları Atenagoras, Enez Metropolitidi, Yunan kaymakamı Girtili Katekhakis, Katelopulos, Dipasimas, Ayınpa, Polimitis, Siyari. Bu heyet doğrudan Venizelos'la muhabere eder. Çok parası vardır. Vazifesi: çeteler teşkil ve idaresi, mitingler icrası, propaganda icra eder. El-yevm (bugün, halen) Anadolu'da ve Trakya'daki çeteler bu heyetin emrindedir.

2. Yunan Salib-i Ahmeri (Kızılhaç) Mavri Mira heyetine tabidir. Miralay Atalyas'ın emrindedir. Çete teşkilatı ve tertibat-ı ihtilaliyyeyi (ihtilal düzenlenmesi) ihzara (hazırlama) memurdur (İSH, K: 38, G: 106AA).

3. Resmî muhaberat komisyonu yine Mavri Mira emrindedir.

4. İstanbul'da patrikhanede ve Yunan konsolosluğunda esliha (silahlar) ve cephaneye iddihar (gömülü) edilmiştir. Umum kiliselerde de esliha vardır. Bir müddet evvel patrikhanenin taharri (arama, araştırma) olunacağı haber alınmış ve esliha diğeri bir mahale nakil olunmuştur. Bu esliha ve cephaneye Kilis Zirhlisiyle getirilmektedir.

5. Ermeni Patriki Zaven Efendi Mavri Mira heyetinden satın almıştır.

6. İstanbul'da toplanan Rum muhacirini beray-ı iskân (yerleştirmek için) Trakya'ya sevk edilmektedir.

7. Mavri Mira Rumlardan izci teşkilatı yapmıştır. Bu teşkilat Bursa, Bandırma, Kırkkilise (Kırklareli), Tekfur Dağı (Tekirdağ) ve mülhakatına (çevresine) mahzurdur. İzçiler mahalle ayağıyla taburlara, kilise ayağıyla bölük ve taburlara, Metropolithane ayağıyla alaylara taksim edilmiştir (İSH, K: 38, G: 106AB).

İzçiler meyânında 20 Yaşını müteceviz (geçen) adamlar da vardır. Osmanlı ordusunda hizmet etmiş ihtiyat-ı zabıttan alınmaktadır. Fakat bunlara da çok itimat edemedikleri için pek ateş ettirilmemekte ve hareketleri gizlice takip olunmaktadır. Kanun-ı Evvelde tek mil izçiler muallim olmağa mecburdurlar.

8. Taşralarda esliha ve cephaneye ve teçhizat mesdur (gizli, örtülü) mevakide (yerler) bulundurulmaktadır. Fakat mühim miktarda esliha ve cephaneye ise sefain-i harbiye (savaş gemileri) derunundadır (içindedir). Sefain-i harbiyedeki eslihanın icabında tevzi (dağıtım) merkezleri Gelibolu, Tekfurdağı, Bandırma, Gemlik, Karadeniz havalisi, Samsun'dur.

Müsait bir hâl zuhurunda bu limanlara birer yelkenli Yunan sefinesi istasyon haline konarak o mahallin esliha ve cephanesi tek milî (hepsi) kaza ambarımıza tevsi (toplanması) ve emre amade bulunacaktır (İSH, K: 38, G: 106AC).

Şu surette bir galeyân ve isyan halinde emri vaki yapılırsa Yunan Hükümetinin bu işte alakadar olmadığını göstermek istiyorlar. Esliha ve cephaneyi hamil (yükli) torpidolar sıkça bu limanları ziyaret ediyorlar. Bir limanda üç günden fazla kalmamaları emr-i iktizasındır (emir gereğidir).

9. Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığının aynıdır. Onların amâl-ı siyasiyesi (siyasi emelleri) Vilâyat Şarkıye'dedir. Yalnız bir emri vaki halinde Ermeniler İzmit havalisini işgal edeceklerdir. Vilâyat-ı Şarkıyedeki emelleri tamamıyla tahakkuk etmezse İzmit ve civarı işgal olunarak atıye-yi siyasilerinin (siyasi geleceklerinin) teminine çalışılacaktır."

Raporun sonunda ise bu durum karşısında gereğinin yerine getirilmesi hususunda tedbirlerin alınmasının elzem olduğu, gereğinin Hükümetçe Sadrazamlık Tezkeresiyle yapılması icap edecek hususların yazı ile bildirilmesi istenmiştir (İSH, K: 38, G: 106AD).

Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta Rumların ve Ermenilerin faaliyetleriyle ilgili şunları söylemiştir: "Sonraları ele geçen sağlam belge ve bilgiler ile doğrulandı ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde kurulan Mavri Mira Cemiyeti, vilâyetlerde çeteler oluşturmak ve yönetmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla uğraşiyor. Yunan Kızılhaç'ı, Resmî Göçmenler Komisyonu, Mavri Mira'nın işlerini kolaylaştırmaya çalışıyor. Mavri Mira tarafından yönetilen Rum okullarının izci kuruluşları, 20 yaşını aşan gençleri de içine alacak şekilde her yerde bütünleştiriliyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira ile aynı düşüncede olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde oluşmuş ve İstanbul'daki merkeze bağlı, Pontus Cemiyeti kolaylıkla çalışıyor." (Atatürk, 1970: 2)

Bugünlerde yaşanan önemli hadiselerden birisi de Harbiye Nezareti'nin İstanbul'a dönmesi için ısrarla çağrı yaptığı İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesidir (8 Temmuz 1919) (Hatemi, 2002: 657). Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verildiğine dair İrade-i Seniye çıkmış ve Mustafa Kemal Paşa da istifa dilekçesini Harbiye Nezareti'ne sunmuştur (Jaeschke, 1971: 49).

10 Temmuz'da Harbiye Nezareti tarafından 1., 2., 12., 13., 15., 20., 25., Kolordulara ve 1., 2., Ordu Müfettişlikleri ile Akdeniz ve Karadeniz Mevki-i Müstahkemlerine gönderilen ordu birliklerinin siyasi ve asayişle ilgili raporları, neleri bildirmeleri gerektiğine dair emirde şu hususlara yer verilmiştir:

1. İslâm halk veya Hükümet aleyhine yapılan icraat ve fenalığı haklarında tetkikat (araştırma), delâil-i kât'a (kesin delil) ve maddiyeye istinat ettirilemediği için ale'l-ekser (çoğunlukla) bunlar için merkezde ittihaz olunan teşebbüsâtta (yapılan girişimlerde de) da adem-i muvaffakiyet (başarısızlık) baş göstermektedir. ⁷

2. Âtiyyen (bundan başka) bu hâlin devam etmemesi için mevâdd-ı âtiyenin (sonraki maddelerin) harfîyen tatbiki ehemmiyetle rica olunur.

a) Müteceviz ve mağdurun hüviyeti ile zaman ve mahal-i vaka hiç şüpheye mahal kalmayacak veçhile tespit ve cereyan-ı vaka mübalağadan ari bir tarzda tafsil olunmalıdır.

b) Mahal-i vaka (olay yeri) ile müteceviz ve mağdurların eşkâl-i muhtelifede (çeşitli şekillerde) fotoğraflarının ahzı (alınması).

c) Bu tahkikat ve fotoğraflar iki dosya halinde bi't-tanzîm (tanzim ederek) bir nüshası nezarete irsâl olunmalı (gönderilmeli) ve diğer nüshası da o dosyayı yapan makam nezdinde kalmalıdır.

3. 2. Şube/2676 ve 18/6/35 tarihli emirde mezkûr listelerin dahi bu tarifât dairesinde tanzime ale'd-devâm (devamlı) dikkat olunmalıdır (İSH, K: 103, G: 13; İSH, K: 103, G: 13AD; İSH, K: 103, G: 13AE).

4. Bu suretle ihzar (hazırlanan) olunan vesaik (belgeler) hülasası (özeti) mümessil-i siyasilere (siyasi temsilcilere) tafsil (ayrıntısıyla açıklama) ve izah olunarak vakayii mübalağadan âri (soyutlanmış) bulunduğu telmih (üstü kapalı) ve teşebbüsât-ı vakıadan netice-i matlûbenin (istenilen sonucun) istihsali (elde edilmesi) temin olunmalıdır.

5. 2. Şube/2676 ve 18/6/35 tarihli emirde mezkûr listeler bu emirde musarrah (açıklanmış) esâsâta tevfiқан (uyarak) tanzim olunacaktır (İSH, K: 103, G: 13AA)

⁷ Aynı hususla ilgili 8 Temmuz 35 tarihli yazıda ise,

"1. İslâm halkı aleyhine icra edilen fecayi' esbab-ı subutiye ve delâil-i kâta ve müknia cem'iyel (bütün olarak) tespit ve tevsik (belgelendirme) edilmediğinden mahâfil-i ecnebiye (yabancı çevreler) nezdinde vaki teşebbüsât matlup neticeyi (istenilen sonuç) vermemektedir.

2. Vakay-i mümessile hakkında mevâdd-ı âtiyyenin (sonraki maddelerin) tatbikine azimet olunmasını rica ederim.

a. İmkân dairesinde esbâb-ı subutiye ve delâil cem'i (delillerin toplanması)

b. Maktullerin isim ve hüviyetlerinin tayin ve teşhisi

c. Vakanın tarihi ve mahal-i zuhuru (meydana geldiği yer)

d. Cihet-i mülkiyenin muaveneti (yardımı) ile maktullerin (öldürülenlerin) fotoğraflarının ahzı (elde edilmesi).

3. Bu malumat ve fotoğraflar sür'at-i mümkin (mümkün olduğu kadar hızlı) ile Nezarete işar (yazı ile bildirme) ve tesyâr (gönderme) kılınmalıdır" denmiştir (İSH, K: 103, G: 13AB).

12 Temmuz'da daireye giden Fevzi Paşa, Müfettişlik makamı için henüz yer bulunamadığını görmüştür (Hatemi, 2002: 658).

Ertesi gün, Harbiye Nezareti tarafından Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu müfettişliklerine ve 1, 3, 12, 13, 14, 15, 20'nci Kolordu Kumandanlıklarına gönderilen yazıda; silah ve cephane depolarının İngiliz mümessilleri tarafından teftişine bazı taraflardan engel olunduğu ve sürgü kollarının sevkîyatından kaçınıldığının Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığının yazısından anlaşıldığı belirtilerek, Mütareke ahkâmının tam olarak uygulanmasının temini talep edilmekte ve bu konuda evvelce tebliğ edilen emirler hilâfında hareket edenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılmalarının kararlaştırıldığı bildirilmiştir (İSH, K: 195, G: 215; İSH, K: 195, G: 221; İSH, K: 195, G: 221A).

Bu arada Kabine istifa etmiş (20 Temmuz) ve Damat Ferit Paşa'nın 3. Kabinesi teşekkül etmiştir (21 Temmuz). Harbiye Nezaretine de Nazım Paşa getirilmiştir (Hatemi, 2002: 659).

30 Temmuz'da Adil ve Nazım Paşalar, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tevkif edilmesi hususunda emir vermişlerdir (Jaeschke, 1971: 54).

3.5. Amerikan Tahkik Heyetinin Faaliyetleri

General Harbord'ın başkanlık ettiği Amerika Tahkik Heyeti İstanbul'da cemiyetlerin, firkaların ve Ermenilerin görüşlerine müracaat etmektedir (1 Ağustos 1919) (Hatemi, 2002: 660). Bu heyet 4 Haziran'da Türkiye'ye dair tahkikatta bulunmak üzere İstanbul'a gelmişti (Hatemi, 2002: 652-653).

Amerika Heyeti 17 Ağustos İstanbul'da şehremaneti ve sair milli heyetleri dinlemiştir. Heyet, manda meselesi ve Ermenistan hududu ve Boğazlar hakkında sualler sormuştur (Hatemi, 2002: 660).

Paris Barış Konferansı müzakereleri sırasında Osmanlı Devleti'nin küçük bir devlet durumuna getirilmesi fikri Mayıs'ta daha çok dillendirilmeye başlanmıştır. Anadolu'da tesis edilecek bir Ermeni Devleti'nin ve Türklere bırakılacak toprakların bütününün mandasını Birleşik Devletlerin üzerine alması hedefleniyordu. Tesis edilecek manda yönetimi veya yönetimleri için Başkan Wilson, savaştan evvel iki inceleme heyeti göndermişti. Bu heyetlerden birisi Anadolu'da tesis edilecek manda ve Ermeni Devletine ilişkin olan Harbord Heyeti'ydî.⁸

Mustafa Kemal Paşa da General Harbord ile görüşmüştür. Bu konuda Nutuk'ta şunları yazmaktadır:

"Efendiler, hatırlamanız gerekir ki, ülkemizde ve Kafkasya'da araştırmalarda bulunmak için ABD Hükûmeti General Harbord'un riyasetinde bir heyet yollamıştı. Bu heyet Sivas'a geldi. General Harbord ile 22 Eylül 1919 günü uzunca bir süre konuştuk. General'e, Millî Mücadele'nin maksat ve gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış nedeni, gayri Müslim azınlıklara karşı takınılan tavır, ecnebilerin ülkemizdeki yıkıcı çalışma ve çabaları hususunda teferruatlı ve belgelere dayalı izahatta bulundum. General'in kimi acayip suallerini de işittim. Mesela: "millet, her çeşit girişim ve özveride bulduktan sonra da muvaffak olunamazsa ne yapacaksınız?" gibi. Hafızam beni yanıltmıyorsa, verdiğim karşılığa şunları söylemişim: Bir millet hayatîyetini ve bağımsızlığını sağlayabilmek için yapılabilecek her çeşit girişim ve fedakârlıkta bulduktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğunu kabul etmek demektir. Öyleyse, millet var oldukça ve özverili bir şekilde çabalarını sürdürdükçe başarısızlık da söz konusu olamaz. General'in bu sualinin altındaki esas gayeyi sorgulamadım. Fakat cevabımın kendisi tarafından takdir edildiğine işaret etmek isterim." (Atatürk, 1970: 172).

Bir diğer heyet ise Harbord Raporu'nu tamamlayıcı nitelikteki ve General Moseley tarafından manda yönetimi kurulacak bölgelerdeki askeri vaziyeti, kuvvet yapısını ve cephane mevcutlarını incelemek gayesiyle yazılan ve Moseley Raporu olarak bilinen heyettir.⁹

Öte yandan 4 Ağustos'ta toplanan Askeri Şurada İsmet Paşa yeni şuraya dâhil olurken (Jaeschke, 1971: 55), Cevat Paşa azledilerek, Hadi Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmuştur (Hatemi, 2002: 661).

Bu arada, Padişah Vahdettin, 6 Ağustos'ta Morning Post muhbirine bir demeç vererek; "İngiltere'den adalet beklenir. Memleketim halkı namusunu, hayatını, evini kurtarmak için pençeleşmeğe hazırdır" demiştir (Jaeschke, 1971: 56).

8 Ağustos 1919'da Tophane'de Kapiçi Karakolu'nda tutuklu bir Yunanlıyı kurtarmak için Yunanlıların taarruzu üzerine hayli zayıatla Rumlar uzaklaştırılmış ve perişan olmuştur (Hatemi, 2002: 661).

9 Ağustos itibarıyla de Müfettişlik makamı için henüz yer bulunamadığı görülmektedir (Hatemi, 2002: 661).

Bu arada Harbiye Nazırı istifa etmiş, Süleyman Şefik Paşa Harbiye Nazırı olmuştur (Jaeschke, 1971: 57). Fuat Paşa Müsteşar ve Süvari Miralay Şevket Bey İstanbul Muhafızı, Mahmut Belig Bey Erkân-ı Harbiye Reis-i Sanisi ve Ali Refik Paşa da Harbiye Dairesi Reisi olarak tayin edilmişlerdir (Hatemi, 2002: 662).

16 Ağustos itibarıyla de Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişliklerinin lağvedildiği hakkında İrade-i Seniye çıkmıştır (Jaeschke, 1971: 58). Böylece Fevzi Paşa'nın Müfettişlik vazifesi de sona ermiştir.

4. ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KALDIRILMASI

Müfettişlerin görev bölgelerinde Yunanlıların ve İtilaf Devletlerinin işgalleri karşısında bir takım girişimlerde bulunmaları, işgalcilerin bunlara karşı sert tutum takınımalarına sebebiyet vermiş, bu yüzden müfettişlikler biraz arka planda kalarak halkı galeyana getirecek gelişmeleri Harbiye Nezareti'ne bildirmeye başlamışlardı. Öte yandan Milne, müfettişlik uygulamasına en başından beri muhalefet etmiş, Anadolu'nun on bölgeye ayrılarak bir generalin yönetimine verilmesi gerektiğini belirtmiş, üstelik

⁸ General Harbord Heyeti konusunda ayrıntılı olarak bkz. Muammer Özçel, Millî Mücadele'de Amerikan Mandası Meselesi ve General Harbord Heyeti, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, Haziran 2011; Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa – General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Dr. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", AAM. Dergisi, Yıl: 1987, C. IV, S. 10, s. 197-207.

⁹ General Moseley Raporu hakkında bkz. İsmail Köse, "General Moseley'in Amerikan Mandası ve Anadolu'da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu", Tarih Dergisi, S. 59 (2014/1), İstanbul 2014, s. 189-216.

müfettişlerin Anadolu'da dolaşmalarını doğru bulmadığı gibi müfettişliklerin lağvedilmesini istemişti. Amiral Calthorpe ise müfettişlik uygulamasını oldukça küçümsemiş ve etkisiz kalacağını açıklamıştı.

Diğer taraftan özellikle İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişlerinin memleketin işgali karşısında oldukça sert bir tutum almaları, görev bölgelerinde gönüllü asker toplamaya girişmeleri ve jandarma mevcudunu arttırma çabaları, milli hareketleri organize etmek maksadıyla kongre çalışmaları ve mitingler tertip etmeleri İngilizlerin gözünden kaçmamıştır.

Ordu müfettişliklerinin çalışmaları sırasında kendilerine büyük destek olan Cevat ve Şevket Turgut Paşalar, İngiliz baskısı neticesinde 26 Haziranda istifa etmek zorunda kaldılar ve böylelikle müfettişler, Hükümet yanında korumasız bir duruma düştüler. İngiliz baskısı ve Damat Ferit Hükümetinin yanlışları müfettişlik uygulamasının kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Hükümet de yaptıkları çalışmalar sebebiyle bazı sorunlara sebebiyet veren müfettişlik uygulamasına son verilmesinin daha isabetli olacağını kararlaştırılmış, öncelikle İkinci Ordu Müfettişliği lağvedilerek ordu komutanlığına tahvil edilmiş, ardından da ordu müfettişlerini geniş yetkilerle donatan talimatname de yürürlükten kaldırılmıştır (Türkmen, 2002: 153-155). 16 Ağustos 1919 tarihinde çıkarılan irade ile de Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişlikleri kaldırılmıştır (İSH, K: 24, G: 110ah; İSH, K: 24, G: 110ag; İSH, K: 24, G: 110ae; İSH, K: 24, G: 110ai; İSH, K: 27, G: 138; İSH, K: 248, G: 137; İSH, K: 248, G: 137aa; İSH, K: 248, G: 137ab; İSH, K: 288, G: 18; İSH, K: 325, G: 35; İSH, K: 362, G: 160. İSH, K: 438, G: 174).

Müfettişliklerin lağvedilmesi ile ilgili Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Mehmed Hadi Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci ve Üçüncü Şubeye, Harbiye Nezareti Dairelerine, Ordu Dairesine ve Müfettişliklere 18 Ağustos 1919'da gönderilen yazıda;

"1. Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişliklerinin lağvı hususunda irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şerefsudur buyrulmuştur. Bundan sonra Kolordularla Elliyedinci Fırka her hususta doğrudan doğruya Nezâret-i Celile ile muhabere edeceklidir.

2. Müfettişlik karargâhlarında bulunan ümera ve zabitanın sair mahallere tayin ve nakilleri hususunun Muamelat-ı Zatiye dairesince takibi rica olunur" denmiştir (İSH, K: 63, G: 19; İSH, K: 114, G: 113; İSH, K: 114, G: 113aa; İSH, K: 137, G: 7; İSH, K: 174, G: 171; İSH, K: 24, G: 110ad; İSH, K: 24, G: 110ac; İSH, K: 212, G: 115; İSH, K: 214, G: 87AA; İSH, K: 225, G: 123).

Bu hususta ayrıca, 20 Ağustos tarihli Harbiye Nazırı Süleyman Şefik imzalı Elliyedinci Fırka Kumandanlığına gönderilen şifreli telgrafta da;

"Birinci, İkinci, Üçüncü Ordu Müfettişlikleri bâ-irade-i seniyye lağv edilmiştir (padişahın yüksek iradesi ile kaldırılmıştır). Emr-i ahire kadar (sonraki emre kadar) firkanız her hususta doğrudan doğruya Nezaretle muhabere edecektir" denilmiştir (İSH, K: 194, G: 55).

Müfettişlik uygulamasına son verilmesinin sebebi; "Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişlikleri savaş durumu sebebiyle kurulmuş olup bugün savaşın sona ermesiyle varlıklarına gerek kalmamış olduğu gibi bunların devam etmelerine bir fayda umulmayıp aksine masraf yönüyle Devlet Hazinesine yük getirdiklerinden" (İSH, K: 24, G: 110af) şeklinde belirtilmiştir.

Ordunun tasfiyesinin tasarlandığı bir zamanda ihdas edilen ve fevkalade bir ortam olması sebebiyle oldukça geniş yetkilerle görevlendirilen ordu müfettişlikleri, İngilizlerin baskı, propaganda ve tazyiki, buna ilaveten Hükümetin acizliği gibi sebeplerle lağvedilmiştir. Her ne kadar Hükümet, masraf sebebiyle müfettişlik uygulamasının kaldırıldığını bildirirse de, bu gerçekçi olmaktan uzaktı. Asıl itibarıyla işgal güçlerinin baskıları ve bilhassa müfettişlerin Anadolu'da Milli Mücadeleyi teşkilatlandırmaları, halkı işgaller karşısında ikaz etme çalışmaları, büyük umutlarla ortaya çıkarılan bu uygulanmanın kaldırılmasının nedenleri olarak gösterilebilir.

Ordu müfettişlikleri, dört ay bile sürmeyen görevleri sırasında millî mücadele bilincinin Anadolu'da gelişip yayılmasında oldukça önemli bir vazifeyi yerine getirmişlerdi. Müfettiş olarak atanan enerjik ve muktedir kumandanların, ülkenin içine düştüğü vaziyeti ve öteki gelişmeleri, hadiselerin gelişimini isabetli bir şekilde çözümlmeleri neticesinde, bu teşkilatın memleket dâhilinde birlik ve bütünlük düşüncesini temin ederek, işgalcilere karşı koyma bilincinin ortaya çıkmasında inisiyatif aldığını söylemek gerekir. Merkezi Hükümetin ordunun sürekliliğini sağlama işlevini kaybetmesinden sonra Anadolu'da git gide gelişip güçlenen bir hareketle ordu, Anadolu merkezli olarak yeni baştan oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sürecin bir neticesi olarak Osmanlı Genelkurmayı da yalnızca bürokratik bir kuruluşa dönüşerek, bir bakıma işlevsiz bir duruma gelmiş/getirilmiştir.

Hükümet, Nasihat heyetleri ve müfettişlik teşkilatını oluşturup Anadolu'da asayışı temin etmek istemiş, ancak başarıya ulaşamamıştır. Bu dönemde düşman işgallerinin gitgide yaygınlaşması, Anadolu'da halkının Milli Kuvvetler çevresinde bütünleşmesine neden olmuştur. Gerçekten de Merkezi Yönetimin acizliği ve beceriksizliği, işgal güçlerinin baskısını bertaraf edememesi, Anadolu'da halkın kurtuluş yolu aramak hususunda kendisine yeni bir yol çizmesini sağlamıştır. İşte bu ortamda Anadolu halkı, Kuva-yı Milliyeci kumandanlar çevresinde bütünleşerek mahalli mücadeleleri başlatmıştır. (Türkmen, 2002: 153-155).

5.SONUÇ

Hareket Ordusu'nun Nisan 1909'da İstanbul'da asayışı sağlamasından sonra, benzer olayların ortaya çıkmaması amacıyla önlem almak mecburiyetinde kalan Osmanlı Hükümeti, askeri ve idari kurumlarda müfettişlik teşkilatına geçmeyi kararlaştırmıştır. Müfettişlik sisteminden Harb-i Umumi esnasında vazgeçilmesine rağmen yeni bazı önlemler alma gereği de gözlerden kaçmamıştır. Enver Paşa, memleket dâhilinde idari açıdan, mülki ve askeri idari yapılanmayı hayata geçirmeyi gerekli görmüş, fakat geçici bir çözüm şeklinde tasarlanan bu sistem, birçok sebeple beraber alınan ağır savaş mağlubiyeti ve ardından da Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümleri sebebiyle de hayata geçirilememiştir.

Mondros Mütarekesi ile Türk Ordusunun dağıtılması ve kontrol edilmesi şeklindeki kararın uygulanabilmesinin çabucak hayata geçirilmek istenmesi, yeni bazı uygulamaları gündeme getirmiştir. Bunlar arasında, Ordu Müfettişliği uygulamasının yeniden tesis edilmesi de vardı. Böylelikle; ordu, devlet ve toplum Mondros Mütarekesi üzerinden işgal kuvvetleri eliyle

gözlemlenebilir, yönlendirilebilir, denetlenebilir ve yönetilebilir bir şekilde kavuşabilirdi. Öte yandan bu uygulama, İstanbul'da toplanmış olan üst düzey kumandanların tekrardan etkin göreve tayin edilmeleri için bir fırsat olarak da değerlendirilmiştir.

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasında en mühim rolü oynaması sebebiyle tabii olarak Milli Mücadele ile ilgili yapılan araştırmalarda ağırlıklı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa ve faaliyetleri ile ilgili çalışmalar tercih edilmiş ve öne çıkmıştır. Ancak şu bir hakikattir ki Mütareke sonrası millet ve memleketin durumunu değerlendirirken yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerine bakarak değerlendirmelerde bulunmak, Mustafa Kemal'in yaptığı işin tarihi süreçteki yerinin ve öneminin sağlıklı bir şekilde anlaşılması bakımından noksan kalacaktır. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile beraber başka Müfettişlerin de bulunduğunu ve onların da görev ve yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa'nınki ile hemen hemen aynı olduğunu da bilmek gereklidir. Dahası bu müfettişlerin vazife alanları da oldukça mühim bölgelerdir. Bu bağlamda, aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa ile benzer görevlerde bulunmuş olanların araştırılması Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı işin önemini daha da belirgin bir duruma getirecektir. Bu bağlamda Birinci ve İkinci Ordu Müfettişliklerinin görev sahası, yetkileri ve faaliyetleri incelemeye ve araştırmaya değer özelliktedir.

İstanbul merkezli bulunan Birinci Ordu Müfettişliğine Fevzi (Çakmak) Paşa atanmıştı.

Müfettişliğin mıntıkasında 1., 14. ve 25. Kolordular ile Aydın ve Bursa Vilayetleri, İzmir-Afyonkarahisar tren yolu hattının kuzey kısımları, Balıkesir, Biga bağımsız mutasarrıflıkları, Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz (Enez) çizgisinin güney kesiminden Rumeli mıntıkası, Çatalca Mutasarrıflığı ve Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz çizgisi kuzeyindeki Edirne Vilayeti aksamı, İstanbul Vilayeti, İzmit, Bolu bağımsız mutasarrıflıkları, Diyarbakir, Bitlis, Mamuratülaziz Vilayetleriyle Urfa, Maraş bağımsız mutasarrıflıkları bulunmaktaydı.

Müfettişlik mıntıkası, bütün İtilaf Devletlerinin etki bölgesi olması ve Başkenti ihtiva etmesi bakımından Devlet-i Aliye'nin en stratejik ve kritik kısmıydı.

Fevzi Paşa, Müfettişlik vazifesini kerhen kabul etmiştir. Çünkü bir önceki görevi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yani Genelkurmay Başkanlığı idi ve Müfettişlik vazifesi kendisi için bir nevi tenzil-i rütbe mesabesinde idi. Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti'nin kalbgâhı olan bölgede müfettişlik vazifesini bihakkin yerine getirmeye çalışmıştır.

Bu dönemde Birinci Ordu Müfettişlik mıntıkasında bulunan İstanbul'da oldukça mühim hadiseler yaşanmıştır. Bunlardan birisi İzmir'in işgalini protesto etmek için yapılan mitinglerdir. Mütareke döneminde düzenlenen protesto mitingleri, hem halkın haber alma özgürlüğü açısından önemlidir hem dünya kamuoyunda, Türkler lehinde bir ortam yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Yine bu sırada İstanbul'da ardı ardına büyük yangınlar ortaya çıkmıştır. Bunları Rum ve Ermenilerin çıkardıkları, bilhassa büyük mekânlar ve saraylara musallat oldukları anlaşılmıştır.

Öte yandan, Fevzi Paşa'nın müfettişliği sırasında Ermenilerin ve Rumların emelleri ve maksatları ile tertibatları hakkında elde edilen malumata dair oldukça önemli bir rapor söz konusudur. Bu rapor; memleket dâhilinde kendi milli emellerini gerçekleştirilebilmek isteyen Ermeniler ve Rumların teşkilat ve tertibatları hakkında oldukça önemli ve ayrıntılı istihbarat içermektedir.

Bu dönemde ayrıca, General Harbord'ın başkanlık ettiği Amerika Tahkik Heyeti İstanbul'da cemiyetlerin, partilerin ve Ermenilerin görüşünü almıştır. Bu heyet 4 Haziran'da Türkiye'ye dair tahkikatta bulunmak üzere İstanbul'a gelmiş, 17 Ağustos'ta İstanbul'da şehremaneti ve sair milli heyetleri dinlemiştir. Heyet, manda meselesi ve Ermenistan hududu ve Boğazlar hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır.

Mütareke sonrası orduların dağıtıldığı bir dönemde teşkil edilmiş olan ve geniş yetkilerle donatılan ordu müfettişlikleri - Hükümet para tedarikinde yaşanan sıkıntılar sebebiyle müfettişlik uygulamasına son verildiğini bildirirse de- İngiliz baskısı ve hükümetin beceriksizliği yüzünden lağvedilmiştir. Asıl itibarıyla ise müfettişlerin Anadolu'da Milli Mücadele hareketini teşkilatlandırmaları, halkı işgaller karşısında uyardırmaya/bilinçlendirmeye çalışmaları sebebiyle İtilaf Devletlerinin baskıları neticesinde, büyük ümitlerle yola çıkılan bu yapılanma sona ermiştir.

Bu konuyla ilgili belirtilmesi gereken en mühim husus ise şudur: Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa ve İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşalar karşılaştırıldığında anlaşılabilirliği gibi aralarındaki esas fark, İtilaf Devletlerinin baskısıyla da olsa, kendilerine görevi bırak ve dön çağrısı geldiği zaman verdikleri tepki, tavır ve tutumlarından anlaşılabilir. Bu hususta üzerinde önemle durulması gereken ve asıl söylenmesi gereken tespate gelince; Fevzi Paşa görevden alındığında hiçbir tepki vermemiş, Mersinli Cemal Paşa ise aldığı talimatın gereğini yerine getirerek İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa ise aynı emir karşısında farklı ve -ucunda ölüm olan- oldukça cesur bir hareket tarzı benimseyerek yürüdüğü yoldan dönmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Nitekim yolundan dönmemiştir. Yolundan dönmeyerek de Türk İstiklal Harbi'ni zafere ulaştırmış ve Türk tarihine damgasını vurmuştur. Tarihler ve tarihçiler de milleti için canını hiçe sayarak yolundan dönmeyenlerin tarihini yazmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Gn. Kurmay ATASE Arşivi, (İSH) İstiklal Harbi Koleksiyonu

K: 103, G: 13.

K: 103, G: 13AA.

K: 103, G: 13AB.

K: 103, G: 13AD.

K: 103, G: 13AE.

K: 114, G: 113.

K: 114, G: 113aa.

K: 114, G:108.
K: 137, G: 7.
K: 14, G: 66.
K: 14, G: 102AB; İSH, K: 21, G: 26.
K: 14, G: 102AB; İSH, K: 21, G: 26.
K: 14, G: 102AF.
K: 14, G: 144; K: 24, G: 114.
K: 14, G: 144; K: 24, G: 114.
K: 174, G: 171.
K: 176, G: 2.
K: 194, G: 55.
K: 195, G: 215.
K: 195, G: 221.
K: 195, G: 221A.
K: 207, G: 35.
K: 212, G: 115.
K: 214, G: 87AA.
K: 225, G: 123.
K: 24, G: 110ac.
K: 24, G: 110ad.
K: 24, G: 110ae.
K: 24, G: 110af.
K: 24, G: 110ag.
K: 24, G: 110ah.
K: 24, G: 110ai.
K: 248, G: 137.
K: 248, G: 137aa.
K: 248, G: 137ab.
K: 27, G: 138.
K: 288, G: 18.
K: 29, G: 55.
K: 29, G: 55.
K: 30, G: 72.
K: 325, G: 35.
K: 358, G: 29.
K: 358, G: 36.
K: 362, G: 160.
K: 38, G: 106.
K: 38, G: 106AA.
K: 38, G: 106AB.
K: 38, G: 106AC.
K: 38, G: 106AD.
K: 38, G: 106AE.
K: 40, G: 93.
K: 40, G: 93AA.
K: 40, G: 93AB.
K: 40, G: 93AC.
K: 40, G: 93AD.
K: 41, G: 109.
K: 41, G: 109AA.
K: 41, G: 109AB.
K: 423, G:156.
K: 423, G: 55.
K: 438, G: 174.
K: 51, G: 125.
K: 51, G: 125.
K: 51, G: 125AA.
K: 51, G: 125AB.
K: 57, G: 88.
K: 57, G: 88AA.
K: 62, G: 83.
K: 62, G: 83AA.

K: 63, G: 19.

K:14, G: 102; 102A, 102AD, 102AE.

K:14, G: 102AF.

K:14, G: 74.

Diğer Kaynaklar

- Atatürk, K. (1970). *Nutuk*, C. I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Onuncu Basılış, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bostancı, M. (2016). Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliği. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18), 93-119.
- Durmuş, G. (2017). İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları, *SUTAD*, Bahar (41), 159-177.
- Hatemi, N. (2002). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*. C. II, İstanbul: YKY.
- Karaca, E. (2016). 1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi. *Karadeniz*, 8(30), 22-37
- Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Türkçeye Çev: Cemal Köprülü, Ankara: TTK Basımevi.
- Keleşyılmaz, V. (2015), Belgelerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği, Sakarya Zaferi ve Haymana III, Ankara: AÜ. *TİTE*, Yayın No: 51, 13-23.
- Koca, S. & S. Yalçın (1994), Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü. *AAM. Dergisi*, 10(29), 401-416.
- Köse, İ. (2014). General Moseley'in Amerikan Mandası ve Anadolu'da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu. *Tarih Dergisi*, (59) (2014/1), 189-216.
- Özçel, M. (2011). *Milli Mücadele'de Amerikan Mandası Meselesi ve General Harbord Heyeti* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Semerci, A. (2011). Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliğine Tayini. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 97(190), 95-106.
- Tevetoğlu, F. (1987). Mustafa Kemal Paşa – General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Dr. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş). *AAM. Dergisi*, 4(10), 197-207.
- Tunçkol, M. & A. M. Altıok (1884- 1962). Tarih-kültür-doğa-Bolu, mudurnululardernegi.com, 99-106.
- Türkmen, Z. (2002). 19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı. *Türkler*, Ankara, 15, 905-927.
- Türkmen, Z. (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Ankara: TTK.